

Kalpea kauhu

Kaiken yötäpä kaitsija Zeus tuhomerkkejä antoi
kammokkain jylinöin, ja he tunsivat kalpean kauhun.
(Ilias VII 478—479)

Suomen kielen etymologisen sanakirjan I vihon (1955) toimitusperiaatteiden mukaan *kauh|ea*, *-istaa*, *-u*-sanue on päässyt sanakirjaan vain sen seikan toteamiseksi, että sillä on sukukielissä vastineina karjalan *kauhi|a*, *-e* 'kauhea; kauhu' = aunuksen *kauhakko* ja lyydin *kauhed* 'väristys (hiestymisen jälkeen vilustumisesta johtuva)' ja että sanakirjan siteeraamat, 'kauheaa, ihmeellistä' ja 'kauhistumista' merkitsevät lappalaiset vastineet ovat suomalaisia lainoja. Etymologisen artikkelin kirjoittaja ei siis nähtävästi ole hyväksynyt kirjani SKRK jo ensi painoksen (I 1941) johto-oppiin sisältyneitä etymologisia selitysviittauksia, 53. § 54:» *kauhu* (= murt. *kauha*, joka on hävinnyt homonyyminsa, balttilaisperäisen 'kapustaa' merkitsevän lainasanan tieltä; alkup. merkitys 'kalpeus', vrt. *kauhtua* 'haalistua')», 68. § 3: »*kauhistaa* (vrt. *kauhu*, *kauhea*, alk. 'kalpea', vrt. *kauhtua* 'kalveta, suuttua' . . .)» ja 68. § 9:» translaatiivinen *kauhtua* 'haalistua, kalveta' (vrt. murt. *kauha* = *kauhu*)». — Onkin ehkä kohtuullista odottaa noihin lakonisiin rinnastuksiin yksityiskohtaisempia perusteluja, jommoisia olen tätä ennen esittänyt vain luennoissani.

Ensinnä mainitsen, että viittaukseni murteelliseen asuun *kauha* 'kauhu' perustui Kallion toimittamaan Lönnrotin sanakirjan lisävihkoon, jossa esimerkki »tuonen kauha» ruotsinnetaan 'fasa för döden'. Tämä konneksio on ilmeisesti peräisin välillisesti Jaakko Finnon virsikirjasta (n. v:lta 1583), jossa se esiintyy kahdesti: Pidhä meit vscos wahuas, An meidhän olla rauhas *Quin* olem tääl tuonen *k a u h a s*, *Suo* meil taiuasa maija . . . (Cederbergin julk. s. 109); *Leuäd*kän hän wahuas rauhas *Mutt me quin* olem tuonen *k a u h a s* *Pyydhäm* aina walmit olla *Tulep* meidhängin wuoron cuolla (ibid. 174). Objektiivisen genetiivin funktioon konneksiossa »tuonen kauha» vrt. esim. »pimeän pelko' = 'rädsla för mörkret'.¹

SKES:n *kauhea*-artikkelin laatija on tyytynyt — kumma kyllä — ottamaan karjala-aunuksesta mukaan vain Genetzin julkaisuissa mainitut pari suomen *kauhean*

¹ Lisävihon tieto on tutkimuslaitos Suomen suvussa säilytettävän alkuperäisen aineslipuston mukaan nimimerkki A. W:n lähettämä, siis luultavasti Antero Vareliuksen, jonka Kallio vihon alkulauseessa mainitsee avustajaluettelossaan. Samassa lipussa on (julkaistacessa pois jätetty) viittaus: »deraf *Kauhajoki*, *Kauhan-oja*». Tuntuu hyvin mahdolliselta, että ainakin osa maamme *Kauha*-alkuisia vesistönnimiä tosiaan on peräisin *kauha* 'vaale/a, -us' -sanueesta eikä 'kapustaa' merkitsevästä *kauhasta*. Ehkä näin on laita myös pitäjännimen *Kauhava*, jos se on lähtöisin joen tai järven nimestä; siinä tapauksessa esim. *Kauhavanjoki* olisi kai palautettava alkuperäiseen asuun *Kauhavaajoki*. — Nämä seikat jääkööt kuitenkin nimistöntutkimuksen selvitettäväksi.

tarkkaa merkitysvastinetta, vaikka karjalan sanakirjan käsikirjoituskokoelmissa ja osittain myös Pohjanvalon Salmin murteen sanakirjoissa (1947, 1950) olisi ollut tarjolla samasta sanueesta poikkeuksellisen runsas ja semanttiselta kannalta ensiluokkaisen arvokas aineisto. Huomattakoon esim. vain seuraavat tiedot, jotka tässä luetellaan muotokategorioittain, sellaisina kuin muistiinpanijat ovat ne itse esittäneet (eikä siis semanttisesti ryhmitellen):

kauhie Rukajärvi 'kalpea (ruumiin kasvo)' (K. F. Karjalainen); Suojärvi 'kalpea, sairaannäköinen': »Kauhie on katt'suo»; 'viileä, kylmähkö': »Vilun k. seä» (E. V. Ahtia)²; *kauhei* Salmi 'kylmän kalsea': »K. siä» (Pohjanvalo); Säämäjärvi 'kalpea': »K. roža» (Ahtia);

kauhakka Rukajärvi = *kauhie* (K. F. K.), Impilahti 'pelottava': »Hyvin on kauhakka lähtii yön selkää» (A. Pansu 1906); Suojärvi 'kalpea': »Kauhakka rišti-kaaza», »K. taivas» (Ahtia); *kauhakahko* Salmi 'kalpeahko kylmästä': »Rungas tundui ihan k:ol, moine vilu viimu oli» (Pohjanvalo); *kauhakko* Salmi 'hiukan kylmä' (Juho Kujola), 'kammontunne; kammottava' (Pohjanvalo); Säämäjärvi 'kalpea': »Kauhakod rožad», 'kylmähkö' (Ahtia); Aunuksen kaup. ymp. 'kalpea, veretön; kylmähkö, viileä': »K. roža», »K. seä», 'vähän pelottava': »Kauhakk om matkata» (Ahtia);

kauheittoa Säämäjärvi 'pelottaa', 'värisyttää': »Minuu k.» (Ahtia);

kauheta Salmi 'pelästyä (vähän)' (Pohjanvalo); Säämäjärvi 'kalveta': »Roža kauheñi», 'viiletä': »Seä kauheñi», 'vähän pelästyä' (Ahtia);

kauhita Salmi: »Hibjan kauhieu» = 'tekee kananlihalle' (Pohjanvalo), Suojärvi 'vähän pelottaa, kammottaa': »It'sie kauhioo, en targie (= uskalla) ñi ulloz uksen» (Ahtia); Säämäjärvi 'värisyttää': »Vilu hibjan kauhiou», »Seän kauhi» (Ahtia);

kauhištoa Suistamo: »ukkoñ jyrizi, kai hibiedä kauhišti» = 'ihan pintaa karmi'; »vež oli muga vilu, k. h. k.» (R. E. Nirvi 1932); *kauhištou* Rukajärvi 'mennä kuolleen näköiseksi, kalvistua (kasvot)' (K. F. K.); Suojärvi 'suuttua': »Kauhistui miuh» (Ahtia); Säämäjärvi: »Taivas kauhistuu» = 'kalpence', *kauhistus* 'väristys': »K. poruow tšukeldattoahai» = 'häviää kun sukellat', »roža on kauhistuksis» = 'kalvennut' (Ahtia); *kauhissuttoa* Suojärvi 'kalventaa', 'pintaa karsia': »Muga pöllässyin kai vilu hibjan kauhissutti», 'suututtaa' (Ahtia);

kauhtuo Rukajärvi 'suuttua', 'laihtua (ihminen sairastuessa)' (K. F. K.); Uhtua = »šeäntyö» (K. F. K.); Tverin Karjala 'sydäntyä' (K. F. K.); Suojärvi 'suuttua': »Kauhtui miuh käzin tulemah» (Ahtia); Salmi 'kalveta (kasvoiltaan)', 'virttyä (kangas)', 'sydäntyä': »Kauhtui minun piäl tulemah» (Pohjanvalo); Säämäjärvi 'kalveta': »roža kauhtui vähäizel», »taivas kauhtui» (= 'kirkastui'), 'vähän pelästyä' (Ahtia); *kauhtuksiz* oq roža»; *kauhtuttoa* Säämäjärvi: »minuu kauhtutti» = 'vähän pelotti' (Ahtia).

² 'Kylmän' eräänlaisena synonyymina karjalan *kauhie* näyttää esiintyvän myös seuraavassa Paulaharjun Vuokkiniemestä v. 1911 kirjaamassa loitsunkatkelmassa: »Mäne, konna, karsinah, Kylmä kylmäh kyläh, Alla kylmän kynnyshirren, Alla k a u h i e n katajan!» (VR I:4 928).

SKES:ssa mainitsemattomalle *kauhtua*-verbille Nykysuomen sanakirjakin tuntee merkitykset 1) 'haalistua, vaalistua, vertyä, menettää värinsä' (huom. sellainen esimerkki kuin »Kauhtuneet, kalpeat kasvot»), 2) 'kiivastua, tuohtua, suuttua, kiukustua, vimmastua', 3) 'kauhistua' (murt., harv.). Murteissamme merkitys 'haalistua, vertyä' (esim. kankaan väristä puhuen) tunnetaan arkistotietojen mukaan ainakin noin 40 pitäjässä, eniten länsi-, mutta osittain myös savolais- ja kaakkoismurteissa. Merkitys 'kalveta' ja/tai 'laihtua' (sairaasta puh.) näyttää olevan tuttu etenkin kaakkois- ja inkeriläismurteissa, merkitys 'suuttua' tai myös 'yltyä, ärtyä, kiihtyä' on yleinen varsinkin Keski-Suomessa, Etelä- ja Pohjois-Pohjanmaalla sekä Peräpohjolassa, osittain myös Savossa ja Karjalassa. Harvinaisemmasta 'pelästymisen' merkityksestä on kirjaanpanoja ainakin kymmenkunnasta pitäjistä eri puolilta maata (nimenomaan partisiipista *kauhtunut* 'pelästynyt'). — Muoto-opillisesti koko nyt puheena olevan sanueen yhteenkuulumisessa ei ole mitään problemaattista. Esim. suhde *kauha* : *kauhtua* on tietenkin samanlainen kuin esim. *laiha* : *laihtua* ja *köyhä* : *köyhtyä*.

Mutta käsiteltävä sanapesye ei rajoitu vain suomeen ja karjalaan. Sen tarkkoja muoto- ja merkitysvastineita löydämme näet myös virosta. Wiedemannin mainitsema nomini *kahv*, -a 'bleich' on palautettava täsmälleen asuun *kauha; äänteellisesti vrt. esim. *jahvatama* 'jauhattaa', *kehv*, -a 'köyhä' < *keyhä* yms., joista KETTUNEN Eestin kielen äännehistoria 1962 175. §. Tämän nominin suoranaisia tai välillisiä johdoksia ovat niin ikään Wiedemannilla mm. *kahvama* 'blass werden, erbleichen', *kahvatama* 'erschrecken, bleich machen, (auch intransit.) erbleichen', Kettunen 'kalveta; vaalentua; haalistua', *kahvatus* 'Blässe, Bleichheit'. Tässä viroin sanueessa tavataan siis sekä 'kalpeuden' että 'kauhistu(tta)misen' merkitykset. Kun otamme huomioon suomen, karjala-aunuksen, lyydin ja viroin tarjoamat todisteet, voimme hyvällä syyllä olettaa, että jo myöhäiskantasuomessa oli olemassa subst. *kauha* 'kalpeus, kalpea'.

Siitä, kuinka 'kauhistumisen' ja 'suuttumisen' metaforiset ilmaukset ovat semanttisesti kehittyneet ihmisen ihossa ilmenevän äkillisen muutoksen pohjalta, sopii näytteeksi se sanue, johon kuuluvat sm. *pöyristää* 'pörhistää karvansa; aiheuttaa väristystä (kylmä); kammoksuttaa, kauhistuttaa' jne. ja aunuksen *böyristyö* 'huumaantua, pyörtyä; suuttua' (SKES sub voce *pöyry*). Samoin latinasta: *horridus* 'pörrökarvainen' > 'hirveä, kauhea' ja 'jäätävän kylmä', *horrere* 'törröttää pystyssä (hiukset)' > 'väristä (vilusta)' ja 'vapista pelosta, kauhistua', *horrescere* 'nousta pörrölleen' > 'tyrmistyä, kauhistua'; kreikasta: *frissō* 'olla pörröllään' > 'kauhistua'; saksasta: *Schauder* 'väristys, pöyristys' > 'kauhu, kammo' (KLUGE, WALDE—HOFFMANN). Merkityksenkehitykseen 'kalveta (kasvoiltaan)' > 'säikähtää' vrt. lat. *pallere* 'olla kalpea' > 'pelätä', *pallescere* 'kalveta, kellastua' > 'säikähtää', *expallescere* 'aivan kalveta' > 'pelästyä', *pallor* 'kalpeus' > 'hätä, pelko'. Sanueen vanha merkitys on '(olla) kalpea'; vrt. esim. sen etymol. sukulaisia kr. *pelios* 'kalpea, väritön, harmaa' ja *polios* 'harmaa' [josta nykyinen lääketiet. *polio* 'lapsihalvaus', selkäytimen harmaan osan vaurioitumisesta aiheutuva], saksan *fahl* 'kellanvaalea, harmahtava' jne.

(KRONASSER Handb. der Semasiol., 1952, s. 29, REISIGIN mukaan, WALDE—HOFFMANN).³

Lönnrotin mainitseman *kauhtaa* 'synas litet, skymta' (»vielä kauhtoi suksen jälki» = 'af skidans spår syntes ännu tecken till'), jonka Genetz on kirjannut pohjoiskarjalasta (*kauhta-* 'vähäsen näkyä, kauhtaa': »tie kauhtav šekhellä»), SKES rinnastaa epäillen alkuperältään tuntemattomaan murreksanaan *kauhdata* 'ylettää pohjaan (esim. jalat uudessa), pohjata, laahata paksussa lumessa (reki, kun jalaksilla ei ole lujaa alustaa), riittää (liian pieni tai lyhyt »ei kauhtaa»)' *Kauhtaa* sopii kuitenkin käsittääkseni paremmin sekä muodoltaan että varsinkin merkitykseltään yhdistettäväksi *kauhea*-sanueeseen; semanttinen kehitys olisi tällöin 'näkyä kalpeana, harmaana' > 'häämöttää, näkyä vähän'.

Kauhea-sanue merkityksiltään nykykirjakielisenä esiintyy jo Agricolalla (esim.: O sine pyhe hengi, ioca c a u h i s t u t caikesta saastaisest elemeste, II 708; alkuteksti Gummeruksen muk.: Divine Spiritus qui a b h o r r e s ab omni spurcitia) ja Upsalan evank.-katkelmissa (esim.: [vanhurskaan ahdistajia] pitää . . . hirmuisesta c a u h i s t e l d a m a n, Suomi 101 s. 117). Merkityksen muutos 'kalveta' > 'säikähtää' jne. on siis ilmeisesti peräisin ainakin jo 1400-luvulta. Karjala-aunuksen ja viron vastaavat muutokset lienevät nekin itsenäisen rinnakkaiskehityksen tulosta eivätkä edustane mitään kantasuomen semanttista perintöä.

Finn. *kauhu* 'die blasse Furcht'

VON LAURI HAKULINEN

Der Verf. begründet mit Angaben aus Dialekten und mit semantischen Parallelen eine Erklärung, die er schon früher kurz dargelegt hat (im Jahr 1941, Suomen kielten rakenne ja kehitys I, § 53: 54, § 68: 3 und 9; vgl. die entsprechenden Stellen in der deutschen Ausgabe »Handbuch der finnischen Sprache«, Wiesbaden 1957). Diese Erklärung, die das etymologische Wörterbuch der finnischen Sprache (I, 1955) nicht berücksichtigt hat, besagt folgendes: Die finnische Wortfamilie *kauhu* (veraltet auch *kauha*) 'Schrecken, Schauer, Furcht', *kauhea* 'entsetzlich, furchtbar', *kauhistaa* 'Schrecken einflößen', *kauhistua* 'sich entsetzen', *kauhtua* 'zürnen, sich erbofen' usw. geht auf das Stammwort *kauha* zurück, das in der heutigen Sprache wegen des Vorhandenseins seines zufälligen Homonyms, des baltischen

Lehnworts *kauha* '(Schöpf)kelle', von seiner Ableitung *kauhu* verdrängt worden ist. Das Stammwort *kauha* hat ursprünglich 'Blässe, Bleichheit' bedeutet. Beweismaterial, das dieser Erklärung eine Stütze bietet, hat sich reichlich im Karelich-Olonetzischen erhalten. Ein wichtiges Vergleichsobjekt ist auch estn. *kahv*, -a 'bleich', das nach der Lautgeschichte auf die Form *kauha zurückgeführt werden muss (s. Kettunen, Estn. kielen äännehistoria, 1962, § 175). Die semantische Entwicklung 'Blässe, Bleichheit' > 'Schrecken' oder 'Zorn' erklärt sich durch das Erbleichen der menschlichen Gesichtshaut unter dem Einfluss eines plötzlichen Erschreckens oder Zornigwerdens. Man beachte z.B. lat. *pallescere* 'erbleichen' > 'erschrecken', *pallere* 'blass sein' > 'fürchten, Angst haben'.

³ Tämän kirjoituksen mottona olevan Mannisen Ilaan-suomennoksen sanaliitto »kalpea kauhu» on tarkka käännös alkutekstin konneksiosta *khlōron deōs*, joka esiintyy Homeroksella usein ja edustaa siis ikivanhaa yleisinhimillistä psykofysiologista oivallusta.